

ECONOMICS COLLEGE IN STALOWA WOLA

**PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES:
DEVELOPMENT PROSPECTS IN COUNTRIES
OF EUROPE AT THE BEGINNING
OF THE THIRD MILLENNIUM**

Collective monograph

Volume 2

Stalowa Wola, Poland
2018

*Recommended for publication
by the Academic Council of Economics College in Stalowa Wola*

Responsible for release: dr Małgorzata Korecka, rector
(Economics College in Stalowa Wola)

Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium: Collective monograph.
Volume 2. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2018. 388 p.

CONTENTS

Трансформація ідей про трудове виховання дітей в педагогічній думці України (20–30-ті роки ХХ століття) Антипін Є. Б., Січкара А. Д.	1
Instruction particularities of teaching education country language to Chinese students at the initial stage in Ukrainian universities bondarenko v. v., bondarenko l. n.	20
Випереджальна стратегія поведінки особистості як проблема сучасної психології Бохонкова Ю. О., Сербін Ю. В.	35
Розвиток дошкільного виховання в Україні у контексті новаторської педагогіки (друга половина ХХ століття) Венгловська О. А.	52
Discipline “foreign language for specific purposes” in the context of media education Vilkhovchenko N. P., Shayner H. I.	70
Duchowość w seksualności człowieka Hupalovska V. A.	87
Formation of the learner’s linguistic identity on the basis of the synergetic approach Dyka N. M., Mykytenko V. O.	103
Self-education as a condition of professional development and self-development of teacher-organizers in the sphere of cultural and leisure activities and recreation Dubrovina I. V., Tadeush O. M.	121
Communicative culture of a future teacher of music in the context of pedagogical innovations Zaitseva A. V., Strogal T. U.	141
Новаторство в школах України у другій половині ХХ століття: соціально-педагогічний феномен Іванюк Г. І.	158
Psychological features of teenagers time perception with different manifestations of aggressive behavior Klymenko Yu. O., Shevchuk V. V.	176

НОВАТОРСТВО В ШКОЛАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Іванюк Г. І.

ВСТУП

Цивілізаційні виклики ХХІ століття зумовлюють осмислення продуктивних надбань педагогів попередніх періодів для розроблення ефективних шляхів подальшого розвитку, відповідно до кращих зразків зарубіжного й вітчизняного досвіду. Суголосними для сьогодення є здобутки педагогічного новаторства другої половини ХХ століття, що розглядаємо в соціокультурному та освітньому вимірі. Студіювання зазначеної проблеми в історичних межах другої половини ХХ століття ґрунтується на розумінні взаємозв'язків політико-економічних, соціальних, культурних, педагогічних чинників на поступ принципів, мети, завдань, змісту, методів і технологій навчання та виховання учнів. Зазначені чинники можуть створювати певні умови для стимулювання розвою освіти або гальмувати цей процес. У цьому контексті як науковий, так і практичний інтерес становлять ідеї педагогічного новаторства, що розвивалися у ці роки на тлі лібералізації суспільного життя, оновлення соціальної політики щодо села (посилення зв'язків соціокультурної сфери з виробничою, у зрівнянні соціальних прав мешканців села з містянами, що давало змогу вільного переміщення мешканців) і т. ін.

Аналіз документів про освіту того часу, статистичних звітів шкіл, постанов керівних органів влади засвідчує політичну, економіко-соціальну зумовленість оновлення роботи закладів освіти всіх рівнів, зокрема й педагогічного новаторства. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» (С. Гончаренко, 2011 р.) поданий вище термін визначено як діяльність учителів і вихователів, спрямовану на поліпшення процесу навчання й виховання та його раціоналізацію. Педагогічне новаторство розглядають щодо вдосконалення «у завданнях, методах і прийомах навчання, а також зміни у формах організації процесу навчання й виховання. До педагогічного новаторства відносять діяльність авторських шкіл¹.

---

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 321.

У поступі шкільної освіти в Україні (радянської доби) визначальною була суспільно зумовлена мета навчання й виховання учнів, що формувалася відповідно до потреб тогочасного суспільства. Поштовхом до педагогічного новаторства в 60-х роках ХХ століття були соціально-економічні, політико-ідеологічні потреби підготовки молодшої генерації до праці в різних сферах суспільного життя.

За результатами аналізу зазначеної проблеми в історико-педагогічному контексті з'ясовано низку суперечностей між:

- соціальною зумовленістю підвищення якості шкільної освіти і застарілим змістово-методичним і організаційним забезпеченням навчання та виховання учнів;

- новітнім переосмисленням домінуючих консервативних цінностей і недооцінюванням здобутків вітчизняної педагогічної теорії та практики;

- необхідністю зміни статусу вчителя, директора школи і застарілою практикою організації шкільного життя.

Фундатором педагогічного новаторства у другій половині ХХ століття правомірно вважаємо Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970). Його внесок у розвиток гуманістичної педагогіки є безперечним. Для розуміння сутності новаторської педагогіки того часу варто скористатися ключовою дитиноцентричною ідеєю В. Сухомлинського про взаємозалежності розвитку школи та учня, визнання за особистістю (учнем) права на розвиток та саморозвиток. Зазначена ідея суперечила усталеним підходам до шкільної освіти, що склалися на основі радянської ідеології в першій половині ХХ століття. Важливим у розвитку та становленні особистості, на думку В. Сухомлинського, є період дошкільного дитинства і молодшого шкільного віку. Ми свідомі того, що окремі педагогічні аспекти, що висвітлював В. Сухомлинський, були його відповіддю на замовлення суспільства в умовах пом'якшення суспільного тиску, часткового відходу від авторитаризму. Ідеї В. Сухомлинського були суголосні з тими, що були унормовані в Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959). Педагог творчо осмислив і вніс у навчально-виховний процес школи аспекти соціально-культурного, природного середовища, що є визначальними у формуванні відносин між людьми².

---

² Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям: вибр. твори: у 5-ти т. Київ. 1977. Т.3. С. 13, 16, 17, 197.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського ґрунтується на особливому баченні сутності дитиноцентризму. Він збагатив педагогічну думку ХХ ст. ідеями про єдність педагогічного впливу та діяльності дитини; про особливість дитячого віку для розвитку емоційної сфери та моральних цінностей, залежність результатів виховання від здоров'я дитини. Педагог уважав, що соціальний і моральний прогрес суспільства вирішальною мірою залежить від того, як люди, які складають це суспільство, ставляться до праці, оскільки вона є джерелом не лише матеріальних і духовних благ, а й цікавої повноцінної життєдіяльності³. У педагогічній практиці школи В. Сухомлинський враховував можливості розвивального впливу природного, соціально-культурного середовища, а також вікові особливості учнів. У книзі «Павлівська середня школа» Василь Олександрович виокремив головні положення, на яких ґрунтується навчально-виховний процес школи: організація життєдіяльності колективу школи; вимоги до професійної компетентності педагогів, роль традицій у житті школи, села⁴. Педагог розглядав працю дитини в сім'ї, суспільно корисну працю як засіб розвитку дитини, зв'язку виховання з працею та життям батьків, села, країни. В. Сухомлинський наголошував на необхідності використання переваг чинника природи для розвитку учня. Специфічною проблемою сільської школи є надання посиленої уваги розкриттю інтелектуально-духовної сутності праці на землі, виховання почуття гордості у сільського жителя за його суспільне покликання та призначення. Недоліком виховання учнів у сільській школі того часу, як вважав В. Сухомлинський, є применшення значущості сільського жителя, «сором'язливість» та набуття відчуття «меншовартості сільського жителя». Тому село залишають кращі вихованці шкіл. Ця проблема актуальна в Україні і нині. Суголосними в умовах розбудови Нової української школи є міркування педагога щодо навчання. На думку В. Сухомлинського, це не просте механічне запам'ятовування інформації про навколишній світ, а засіб духовно-особистісного розвитку дитини, пошуку відповідей на складні запитання, що важливі для життя особистості (складність природних явищ, суспільних відносин, цінність праці людини)⁵.

³ Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Харків: Акта, 2012. 537 с.

⁴ Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа: Вибрані твори: у 5-ти т. Київ. 1977. Т. 4, С. 87.

⁵ Там само, с. 18.

Гуманістичні ідеї виховання та навчання учнів у теоретико-практичній спадщині педагога наповнилися новим змістом. На засадах дитиноцентризму В. Сухомлинський обґрунтував нові підходи до відбору змісту навчання, методів і форм. Важливими вважав він знання про людські чесноти, шляхи та умови їх розвитку. Педагог зауважував, що вони стають дієвими лише тоді, коли сама особистість перетворюється на суб'єкт діяльності. Введення дитини у світ людинознавства пробуджує її думки, почуття, волю до власного самовизначення. Розповіді про велике, героїчне не можуть залишати вихованця байдужим. Важливо, щоб та інформація, носієм якої є вчитель, викликала інтерес, зацікавленість, спонукання до особистої діяльності⁶.

Ми із розумінням сприймаємо те, що приділяючи належну увагу самовартості особистості, визначаючи її пріоритети у вихованні, В. Сухомлинський важливою умовою виховання вважав єдність колективного та індивідуального, громадського та особистого. Привертає увагу думка вченого про взаємозумовленість виховання особистості в колективі. Зауважимо, що В. Сухомлинський намагався внести в тогочасну теорію колективу особистісно зорієнтовану компоненту. Вплив колективу на морально-духовний розвиток особистості виявляється в усвідомленні учнем духовної спільності з іншими, готовності відстоювати власні переконання. Усвідомлення своєї духовної єдності з колективом проявляється у спільній продуктивній діяльності. Сутність такої діяльності залишає слід у почуттях, думках, розвиває вольову сферу. Поєднання різних видів діяльності, залучення учнів до тих із них, що досить вагомі для сучасної людини, є також предметом педагогічного осмислення.

На думку В. Сухомлинського школа має забезпечувати якість освіти у тісному взаємозв'язку з розвитком культурно-духовного життя учнів та їхніх родин. Оскільки пріоритети сільської школи – це забезпечення інтелектуальних та культурно-духовних потреб молоді, то досягти підвищення якості освіти у сільських школах не уявляється можливим без загального піднесення культурного життя школи та сім'ї⁷, що є прямим шляхом до забезпечення школою інтелектуальних, моральних, інших цивілізаційних потреб молодих людей. Від повноти їх

---

⁶ Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність: Вибрані твори: у 5-ти т. Київ, 1977. Т. 5. С. 467.

⁷ Сухомлинський В.О. Особлива місія: Вибрані твори: у 5-ти т. Київ, 1977. Т. 5. С. 420.

забезпечення залежатиме майбутнє села, збереження його соціальної значущості, а відтак і майбутнє держави.

Шляхетний характер спілкування між учнями може сформувати лише педагог, який сам усвідомлює цінність людської гідності, неповторності і вміє навчати цього своїх вихованців. Якими компетенціями має володіти сучасний учитель для виконання цієї шляхетної місії? Насамперед він має перейнятися потребами особистості, її проблемами, бути готовим без засудження сприймати протилежні думки, як позитивні, так і негативні вчинки. Саме за таких умов учитель спроможний буде виховати вільну і відповідальну особистість, здатну і готову робити свій життєвий вибір.

1. Реалізація ідеї єдності естетичного, фізичного й трудового виховання учнів у практиці Богданівської середньої школи

Педагогічна думка України в другій половині ХХ століття збагатилася діяльністю педагогів-новаторів, серед яких чільне місце належить Івану Гуровичу Ткаченку (1919–1994). Його новаторські ідеї полягали в обґрунтуванні та впровадженні в практику оптимального змісту навчальних предметів та організаційних форм і методів його засвоєння учнями. Особливе місце в моделі Богданівської середньої школи (Кіровоградська область) було відведене інтеграції знань з основ наук і трудового навчання. Диференціація організації пізнавальної діяльності здійснювалася з урахуванням індивідуальних, вікових особливостей учнів. І. Ткаченко реалізував принцип єдності трудового виховання та загального розвитку учнів: інтелектуального, естетичного та фізичного через активну роботу на уроках, факультативних заняттях, в учнівських виробничих бригадах, у наукових товариствах, гуртках; творчо розвинув принцип трудового виховання, обґрунтований В. Сухомлинським⁸. Зауважимо, що в радянську добу замовлення на освіту регламентувалися вищими партійними і державними інституціями. Деяким чином у новаторській педагогіці того часу простежується суспільний запит, що є закономірним для того часу. Метою наших пошуків є виокремлення продуктивних ідей новаторської педагогіки, що становлять інтерес в сучасних умовах модернізації шкільного життя. Для Богданівської середньої школи характерним було підвищення рівня сільськогосподарської навчально-дослідної роботи учнів; випробування і запровадження кращих культур рослин; робота з підвищення

---

⁸ Ткаченко І.Г. Богданівська середня школа ім. В.І. Леніна. Київ: Рад. шк., 1975. С. 11–38.

врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин⁹. Важливо, що предметом уваги директора Богданівської школи І. Ткаченка був пошук шляхів підвищення грамотності учнів та знань з основ наук. Це завдання становило на той час як суспільну, так і особисту значущість.

Предметом науково-практичного пошуку І. Ткаченка було насамперед розроблення змісту, організаційних і методичних умов трудового навчання та виховання учнів. У моделі трудового виховання та навчання чітко простежуємо врахування соціально-економічних, культурних, природних чинників розвитку сільської школи: праця в природі, зв'язок із сільськогосподарським та промисловим виробництвом села, району, взаємозв'язки із соціально-культурним середовищем села, врахування народних традицій тощо. І. Ткаченко керувався гуманістичним визначенням мети освіти – виховання особистості. Пріоритетним шляхом досягнення цієї мети він вважав навчання і виховання: передачу підростаючим генераціям цілісного змісту соціальної культури в широкому розумінні цього поняття для її відтворення та розвитку.

Іван Гурович ініціював удосконалення поглибленої профільної трудової підготовки учнів старших класів, що становить як науковий, так і практичний інтерес в умовах модернізації шкільної освіти в Україні. Цей досвід набув поширення в школах різних областей України. В структурі навчального процесу І. Ткаченко запровадив творчі об'єднання учнів різних вікових груп, що функціонували у позакласній навчально-виховній роботі з метою задоволення індивідуальних духовних потреб кожного учня. Педагогічна система І. Ткаченка відображала потреби випускників та відповідала вимогам часу, а також була пристосована до колгоспного сільськогосподарського та промислового виробництва того часу. Система підготовки учнів до праці пронизувала всю структуру школи¹⁰.

У навчально-виховному процесі школи, керованої І. Ткаченком, педагогічний колектив значну увагу приділяв дидактичним, виховним аспектам праці, впровадженню нових технологій, реалізації міжпредметних зв'язків у процесі трудової та навчальної діяльності. І. Ткаченко обґрунтував наукові основи організації праці учнів на

⁹ ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 15. Спр. 3050. арк. 49.

¹⁰ Ткаченко І.Г. В.О. Сухомлинський про принципи трудового виховання молоді. *Організація продуктивної праці школярів: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, Хмельницький (12–13 травня 1988 р.)*. Київ, 1988. С. 42–43.

уроці. Важливим критерієм ефективності він вважав рівень організації праці учнів у процесі пізнавальної діяльності. Вчителі Богданівської середньої школи вдавалися до організації і проведення самостійних спостережень учнів за заданою тематикою, враховуючи програмові вимоги з фізики і виробничого навчання з опорою на практичне застосування узагальнених раніше освітніх результатів.

Сутність педагогічної ідеї зв'язку навчання з виробництвом полягає у поєднанні наукового та практичного застосування змісту уроку в сільськогосподарському виробництві, зміцнення зв'язку навчання з життям. На уроках учні здійснювали розрахунки стосовно використання мінеральних добрив, проводили лабораторно-практичні роботи на основі сільськогосподарського виробництва; виконували навчальні завдання з хімії в процесі виробничої практики в сільськогосподарському виробництві. Традиційними в цій школі були спеціальні уроки науково-технічної інформації з метою демонстрування учням на конкретних прикладах досягнень науково-технічного прогресу в сільському господарстві та стимулювання пізнавального інтересу до вивчення нової сільськогосподарської техніки, у тісному взаємозв'язку з програмою основ наук з природознавства і трудового навчання.

У системі роботи Богданівської середньої школи важливе місце посідали чітко сплановані виробничі екскурсії, які проводилися з метою наближення освітнього процесу до практичного життя. Підготовка учнів до майбутнього самостійного життя, свідомого професійного вибору, готовності до творчої праці в сільському господарстві, на виробництві та у сфері культури здійснювалася не на словах, а на ділі.

Досвід І. Ткаченка стосовно інтеграції зв'язків «школа – вищий навчальний заклад» – актуальний для розроблення шляхів розвитку сучасної сільської школи. Богданівська середня школа мала постійні зв'язки з Кіровоградським державним педагогічним інститутом ім. О.С. Пушкіна (нині Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка), Українською сільськогосподарською академією, провідними науково-дослідними інститутами країни. І. Ткаченко високо оцінював внесок В. Сухомлинського в розвиток вітчизняної педагогічної думки, його особисту моральну позицію педагога.

2. Педагогіка доброторення О. Захаренка

Оснору педагогічного новаторства Олександра Антоновича Захаренка (1937–2002) становили загальнолюдські та особистісні цінності, що й визначали домінуючі навчально-виховні цілі Сахнівської школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Найважливішими з них були такі: формування позитивних особистісних якостей учнів, виховання в особистості потреби в праці та свідомого творчого ставлення до неї, розвиток інтелектуальних, фізичних, творчих здібностей, значущих для технологічної діяльності, професійна підготовка у поєднанні з широкою політехнічною освітою, включення учнів у виробничі відносини, формування самостійності, ініціативності, підприємливості, виховання поваги до людей різних культур. В ієрархії якостей людини О. Захаренко виокремлював найважливіші з них, а саме: скромність, турбота про своє здоров'я та здоров'я близьких людей, толерантність, порядність, патріотизм, культура, совість, турботливість, справедливість, «культ» знань. У статті «Джерела творчості» О. Захаренко писав: «У центрі уваги спостережень, роздумів, планів учителя має бути конкретна особистість»¹¹.

Ідею людиноцентризму педагог втілював в організації функціонування навчально-виховного середовища Сахнівської середньої школи. Розглянемо генезу поняття «середовище». Його розглядаємо сукупністю умов, які оточують людину та взаємодіють із нею як з природним організмом, з особистістю. Розрізняють середовище внутрішнє (різновид середовища, навколишнього щодо людини), а в ньому ще – середовище фізичне та соціальне. У взаємодії середовища та особистості зміни особистості можуть відставати від змін середовища, що створює суперечності, врахування яких вельми суттєве для виховання та перевиховання особистості. Суттєве також врахування ближнього середовища – найближчого оточення: впливу сім'ї, родичів, друзів на виховання та розвиток особистості. Виокремлюють також середовище дальнє, його репрезентують суспільний лад, система виробничих відносин, матеріальні умови життя мешканців села, характер, динаміка виробничих і соціальних процесів. Середовище соціальне – це суспільні матеріальні й духовні умови існування та діяльності людини, оточуючі стосовно неї.

---

¹¹ Захаренко О.А. Джерела творчості. *Черкаська правда*. 1976, 22 груд.

Середовище фізичне – це сукупність фізичних умов існування та діяльності людини.

Відтак навчально-виховне середовище – це спеціально організована відповідно до педагогічних цілей система умов організації життєдіяльності учнів, їхнього особистісного розвитку та становлення. У сільській місцевості воно включає соціокультурне середовище школи, матеріальне, природне, культурне та інші середовища. Розрізняють стихійне, авторитарне та оптимальне (гуманне) середовище, в якому загальні правила життя громади забезпечують умови для розвитку в дітей самостійності й творчості. Зауважимо, що соціально-педагогічне середовище села являє собою сукупність закладів освіти, культури, а також соціально-економічні, соціокультурні, природні, кліматичні, екологічні, соціально-побутові умови життя людини. Національні традиції, господарська культура, духовна культура входять до структури соціокультурного середовища. Що стосується формування поведінки дитини, то тут дуже рано позначаються трудові цінності її сім'ї. Включення у багатьох сім'ях дитини до комплексу сільськогосподарських різновидів діяльності сприяє розвитку ціннісної установки на працю. Раннє включення дитини в трудове життя сім'ї накладає певний відбиток на її характер, формує певні особливості поведінки, зокрема розвиває підприємливість. Проте проблема полягає в тому, чи враховуються сили та інтереси дитини, яким чином трудова діяльність здатна сприяти розвитку її особистості, адаптації до навколишнього середовища. Раннє включення дитини в трудове життя часто відбувається за рахунок обмеження інших функцій: участі дитини в ігровій діяльності, в музичній та художній творчості, інтелектуальній та фізкультурно-оздоровчій діяльності. Цими проблемами перейнявся О. Захаренко. На його думку, виховання передбачає як змістовний стрижень освіти орієнтацію на формування життєздатної особистості, всебічно підготовленої до життя за нових умов, здатної на підставі академічних знань розв'язувати практичні завдання, які ставить перед людиною життя. Під життєздатністю ми розуміємо інтегровану якість особистості, що складається з різнобічних здібностей, ціннісних орієнтацій, базових знань, які дають їй змогу успішно функціонувати в сучасному динамічному суспільстві¹². Згідно із середовищним

---

¹² Кузь В.Г. Школа ХХІ століття. Авторська школа О.А. Захаренка: матеріали конф. К., 2000. С. 6–10.

підходом знання не є самоціллю. Вони є засобом розвитку особистості, її морального вдосконалення, самореалізації. На перший план виходять відкритість школи соціокультурному середовищу, проведення навчально-виховних занять не лише в школі, а й у музеї, бібліотеці, в дендропарку, використання природного предметно-культурного, виробничого середовища. Віддаленість більшості сільських шкіл від великих центрів культури (музеїв, театрів тощо) обмежує умови доступу учня до освоєння надбань культури минулого та сьогодення. Врахування цього чинника, пошук шляхів мінімізації гальмівного впливу на розвиток особистості учня, освіту мешканців села, зокрема молоді, реалізував у педагогічній моделі Сахнівської середньої школи О. Захаренко.

Гуманістичну ідею «школа для дитини» О. Захаренко реалізував у особистісно орієнтованій моделі навчально-виховного середовища. О. Захаренко, пишучи в книзі «Поради колезі, народжені в школі над Россю: Роздуми педагога»: «Ратую за скромність розуму, був, є і буду прихильником школи, в якій проповідується культ скромності»¹³, розкрив сутність загальнолюдських цінностей та їх місце у виховній системі школи. У системі цінностей людини Олександр Антонович віддавав пріоритет цінності здоров'я. Він писав: «Я б за те, щоб і вчителі приймали клятву Гіппократа, користуючись постулатом: за жодних обставин не нашкодити здоров'ю дітей»¹⁴. Важливо, вважав О. Захаренко, щоб майбутніх мам, батьків учили в школі народної медицини, здорового способу життя та збереження здоров'я. Співпраця школи та лікарні є важливою умовою збереження здоров'я школярів та підготовки майбутніх мам і батьків до виховання дітей, виконання батьківських обов'язків¹⁵. Привчання дітей до чистоти і порядку має відбуватися насамперед у сім'ї, школі та людській спільноті (селі). Однак культура господарювання в сім'ї, зовнішній вигляд вулиці і дворів має й іншу сторону – красу. Таке поєднання, як вважав О. Захаренко, має бути нормою для всіх людей.

Виховання толерантності О. Захаренко актуалізував з урахуванням особливостей соціальних комунікацій наприкінці 90-х рр. ХХ ст. та досвіду американських педагогів. У системі людських цінностей О. Захаренко провідне місце відводить порядності, що пронизує

¹³ Захаренко О.А. Поради колезі, народжені в школі над Россю. Черкаси: Агрополіс, 2002. С. 3.

¹⁴ Там само, С. 4.

¹⁵ Там само, С. 6.

сенсами життя людини. У педагогічних ідеях О. Захаренка простежується пріоритет виховання особистості. Важливе місце, на його думку, посідає розвиток у дітей (учнів) турботи про інших, готовності до добротворення¹⁶. В часи соціального розшарування суспільства важливе місце належить вихованню усвідомлення соціальної справедливості. Знання, книга, на думку О. Захаренка, є важливими компонентами культури, освіченості людини. Прилучення дитини до книги, введення у світ знань сприяє розвитку літературного, поетичного смаків, культури побуту та взаємин між людьми¹⁷. У педагогічних роздумах О. Захаренка проблеми історичної пам'яті поколінь, патріотизму є невіддільними від соціально-економічних, політичних проблем кінця ХХ ст., педагог підкреслював їх значущість для розбудови незалежної держави¹⁸.

Значущими для розвитку сучасної теорії та практики сільської школи є обґрунтовані О. Захаренком загальнопедагогічні цінності. Для педагога насамперед важливою є відповідальність за свої дії щодо виховання; кожне слово та крок його мають бути розважливими та важливими для вибудовування особистісної життєвої стратегії учня¹⁹.

Проблема відповідальності педагога за вплив оточення, сім'ї є однією із визначальних у педагогіці О. Захаренка. Педагогічні цінності О. Захаренко розглядав крізь призму соціально-економічних проблем, що загострилися наприкінці ХХ ст. Педагог вийшов за межі Сахнівської школи щодо обґрунтування важливості педагогічних цінностей. Він мислив стратегічно і розглядав місію педагога в контексті розвитку суспільства. Осмислюючи внесок творчо працюючих трудівників у розвиток країни, О. Захаренко обґрунтував пріоритетну роль учителя в розвитку дитячих обдарувань²⁰, його суспільну значущість щодо формування в учнів, батьків позитивних якостей національної ментальності О. Захаренко бачив у повсякденному вдосконаленні менталітету нації²¹. Ми поділяємо думку про те, що є два аспекти практичної педагогіки, виховання: спеціально організоване виховання та стихійне, а саме: цілеспрямована діяльність педагогів у закладах освіти, здійснювана професійними педагогами;

---

¹⁶ Там само, С. 10.

¹⁷ Там само, С. 13.

¹⁸ Там само, С. 15–16.

¹⁹ Там само, С. 17.

²⁰ Там само, С. 19.

²¹ Там само, С. 20–21.

вплив чинників самого середовища проживання особистості, які визначають поведінку людей та їхнє ставлення до навколишньої дійсності. Своєю поведінкою дорослі люди, часто-густо самі того не усвідомлюючи повною мірою, є прикладом не лише для бездумного наслідування учнями, а й для формування у них системи усвідомлених цінностей їхньої життєдіяльності в суспільстві. Поняття «педагогічні цінності» є похідним від тріади «суспільство – людина (особистість) – нове суспільство». Тому мораль і духовність навколишнього світу, загальнолюдські цінності, зміст, форма та особливості життєдіяльності навколишнього середовища впливають на формування психічних якостей, поведінку людини, змушуючи її спочатку пристосовуватися до цього середовища, а потім перетворювати його.

До новаторських ідей О. Захаренка відносно обґрунтовані ним актуальні та якісно нові суспільні вимоги до випускників шкіл, а саме: готовність до незалежного самостійного мислення, здатність і готовність продуктивно та якісно працювати, готовність до комунікації й співробітництва, працювати в групі, особисту відповідальність за свої вчинки та свої права, здатність творчо розв'язувати завдання, проблеми та переборювати труднощі, проявляти ініціативу, любов до землі, господарювання.

Значне місце в навчанні та вихованні сахнівчан відводилося традиціям, що розглядалися як зв'язок минулого та сучасного, творення одвічних цінностей, розуміння зв'язку генерації та особистого місця людини у ній. Учні Сахнівської школи досліджували родоводи предків, походження топонімічних назв у районі. Адже в історії Сахнівки переплетені історія та доля українців, які впродовж восьми сторіч переживали злети творення і трагедії, пов'язані з нападами чужоземних загарбників та геноцидом ХХ ст. Учні з батьками увічнили пам'ять про трагічні 1932–1933 рр. Над криницею звели дерев'яну альтанку (за проектом власних архітекторів) – своєрідний меморіал з викарбованими на окремих табличках прізвищами мешканців тих дворів, де вимерли цілі родини (загалом понад тисяча імен). А скульптор Анатолій Куш (випускник Сахнівської середньої школи) увічнив пам'ять односельців у скульптурній групі²². Своїм колегам-однодумцям директор школи постійно говорив: «Любіть дітей, переживемо й цю лиху годину», вважаючи, що школа – це маленька держава зі своїм парламентом, законами і традиціями.

---

²² Там само, С. 15.

Їй притаманна мрія, ідея, яку реалізують діти, вчителі, батьки. Без мети – то не школа, а лише побудований корпус з дверима та вікнами.

У Сахнівській середній школі функціонував центр технічного прогресу, автодром, обсерваторія. Залучення учнів до технічної творчості, дослідницько-пошукової діяльності сприяло розвитку творчих обдарувань учнів, інтелектуальних здібностей. Ці ідеї суголосні тим, що актуалізовані в сучасних концепціях розвитку шкільної освіти в Україні.

Новаторська модель навчально-виховного середовища О. Захаренка вирізняється постановкою цілей щодо забезпечення умов для розвитку особистості на засадах загальнолюдських цінностей. Педагог виокремив найголовніші з них: скромність людини, здоров'я людини (вміння жити в гармонії з природою, відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я навколишніх людей), чистота тіла та навколишнього середовища, толерантність, порядність, культура, совість, турбота про слабших та немічних, дітей і батьків, про людей, які поруч з тобою, справедливість, культ знань, культ книги тощо. «Якщо хочеш змінити світ на краще, зберегти його незайману красу і святість, починай це робити – і не завтра, а сьогодні, з цієї хвилини», – так навчав О. Захаренко своїх учнів²³.

4. Школа для життя Василя Микитовича Сиволоба

Новаторські ідеї отримали розвиток у моделі Новопокровської середньої школи з виробничим навчанням, діяльність якої було започатковано 1963 р. На Новопокровську педагогічну гімназію-інтернат смт Новопокровка Солонянського району Дніпропетровської області її було перейменовано 1995 р.

Очоловав цей навчальний заклад заслужений учитель України, Герой України Василь Микитович Сиволоб (1912–2011). На його переконання найпершою і найкращою рисою вчителя має бути любов до дитини, людини, а своє професійне кредо педагог-новатор формував на засадах гуманістичних ідей педагогіки В. Сухомлинського.

Насамперед навчання розглядалося як підготовка молодого покоління до життя. Знання з основ наук учні застосовували у практичній діяльності, внаслідок чого школярі неодноразово були призерами змагань виробничих бригад різних рівнів. На базі Новопокровської середньої школи з виробничим навчанням

---

²³ Захаренко О.А. Слово до нащадків. К.: СПД Богданова А.М., 2006. С. 69.

відбувалися республіканські зльоти юних механізаторів. У різні роки з цієї школи виходили випускники із середньою освітою та кваліфікацією спеціаліста (столяра, водія, тракториста, швачки, молодшої медичної сестри, вихователя дошкільного дитячого закладу, бухгалтера, бібліотекаря)²⁴.

Залучення учнів до педагогічно доцільної суспільної та виробничої праці, налагодження гуманних взаємин у шкільному колективі, реальне самоврядування у побутовому житті та праці, врахування економічних важелів (учні отримували оплату за свою працю), педагогічно доцільне управління школою були характерними для цієї школи. Окремо варто вирізнити трансформацію навчально-виховного процесу в період незалежної України. Заслуговує на увагу досвід роботи Новопокровської педагогічної гімназії-інтернату Солонянського району Дніпропетровської області, що 1995 р. створена на базі Новопокровської середньої школи з виробничим навчанням. Динаміка розвитку навчального закладу – від трудової політехнічної школи з виробничим навчанням до педагогічної гімназії-інтернату – свідчить про неперервність педагогічного процесу, що формувався на базі кращих здобутків середньої школи з виробничим навчанням: зв'язок школи з життям села, господарською культурою села, базовим господарством; поєднання загальної та професійної освіти, а також високі стандарти виховання, які визначають особливості моделі школи-господарства.

У Новопокровській школі-гімназії здійснювали цілеспрямовану професійно зорієнтовану освітню підготовку, а також професійну діагностику та професійний відбір учнів, які мають здібності до педагогічної діяльності. За результатами Державної підсумкової атестації окремих учнів поза конкурсом зараховували на навчання на різні факультети університетів та до медичного училища.

Методичну роботу в школі-гімназії проводили з урахуванням новітніх досягнень психолого-педагогічної науки, у тісній співпраці з кафедрами педагогіки та психології Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровського аграрного університету, Нікопольського медичного училища, з якими укладено відповідні угоди про співробітництво. Зазначені заклади середньої та вищої професійної освіти надавали науково-методичну допомогу з питань оптимального співвідношення змісту та технологій освіти,

---

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 166, оп. Оп.15. Спр. 5425, арк. 13.

проведення експериментальних досліджень з упровадження інноваційних педагогічних технологій. На базі школи-гімназії проводили спільні науково-практичні конференції, семінари. За результатами спільної науково-пошукової роботи укладали науково-методичні рекомендації, готували посібники для учнів з профільних курсів та спецкурсів, авторські навчальні програми. Викладачі Криворізького державного педагогічного університету керували освітніми проектами (за сумісництвом), їх залучали до викладання профільних спецкурсів та факультативів. Учителі школи-гімназії відповідно до угоди відвідували консультації, проходили підвищення кваліфікації в Нікопольському педагогічному університеті з проблем інтеграції українознавства у навчально-виховний процес роботи за експериментальними програмами, з актуальних питань педагогіки, психології, етнопедагогіки, педагогічного менеджменту.

Модель випускника Новопокровської гімназії-інтернату передбачала створення особистісно зорієнтованого навчально-виховного середовища для забезпечення культурних, соціальних, економічних, педагогічних умов формування життєвої компетентності учнів.

Головне завдання освітнього процесу школи-гімназії полягало у допомозі учням адаптуватися у житті відповідно до їхніх індивідуальних нахилів, інтересів, потреб та соціально-економічних можливостей; здійсненні педагогічної підтримки індивідуального розвитку; реалізації системи профорієнтаційної роботи (ознайомлення учнів з різноманітними професіями, допомога їм у виявленні та розвитку нахилів і здібностей, розвиток інтересу до сільськогосподарських та педагогічних спеціальностей); сприянні вибору цікавої та суспільно значущої професії; підготовці для села, району, держави сучасних професіоналів, носіїв цінностей нових виробничих відносин.

Відповідно до зазначеної мети та завдань у робочому навчальному плані цього загальноосвітнього навчального закладу була збільшена частка профільно та професійно зорієнтованих навчальних курсів, факультативів, різних видів практик (навчальної, виробничої, кваліфікаційної). Включення учнів у соціально-культурну, економічну діяльність сприяло формуванню рис господаря свого села, району. У 90-х роках ХХ ст. на базі цього закладу діяли міжшкільні факультативи. Учні інших сільських загальноосвітніх навчальних закладів району та смт Новопокровка, відвідуючи їх, удосконалювали свої знання з інформатики та інших предметів. Разом з атестатом про

повну загальну середню освіту випускники Новопокровської школи-гімназії отримували кваліфікаційне посвідчення про оволодіння однією з професій: вихователя дошкільного навчального закладу, бібліотекаря, молодшої медичної сестри, швачки, водія категорій В та С, бухгалтера. Майже 60% випускників школи-гімназії продовжували навчання у закладах вищої освіти, інші здебільшого працювали за здобутими у школі-гімназії спеціальностями²⁵.

ВИСНОВКИ

Освіта людини ХХІ століття зумовлена якісними змінами, що відбуваються в економіці, культурі, розвитку інформаційної цивілізації. Результати освітньої діяльності людини, безумовно, зорієнтовані на майбутнє самостійне життя. Від освіти кожної особистості, її готовності самостійно здобувати й творити нові знання та творчо їх застосовувати залежить майбутнє країн і людства загалом. Освіченість людини – це не лише оволодіння певною сумою знань, умінь, навичок, а й засвоєння культури народу, готовність жити в соціальній спільноті, а освіта є чинником економічного та культурного зростання особистості, суспільства.

Аналіз світових тенденцій, поступу школи засвідчує непоодинокі приклади проявів бездуховності, злочинності в учнівському середовищі. Труднощі переживає і сучасна школа в Україні. Окремі з них зумовлені надмірним прагматизмом світоглядних орієнтирів батьків і педагогів, недооцінюванням здобутків українських педагогів минулого.

Студіювання й нове осмислення новаторських ідей українських педагогів минулого століття дало підстави виявити таке: новаторська педагогіка в другій половині ХХ століття випереджала економічну підтримку розвитку школи, тому впровадження новаторських ідей у педагогічний процес шкіл зумовлений насамперед лідерськими якостями педагогів-новаторів. Готовність школи до сприйняття та розвитку гуманістичних паростків новаторської педагогіки була очевидною. Проте економічний розвиток держави у другій половині ХХ ст. ще не відповідав цим гуманістичним починанням. Тому висвітлені вище ідеї педагогів-новаторів у більшості шкіл України впроваджувалися епізодично, оскільки у ці роки школи частково

---

²⁵ Рукописи з досвіду роботи Новопокровської середньої школи Солонянського району Дніпропетровської області (з особистого архіву директора В. Сиволюба).

фінансувалися з державного бюджету, коштів колгоспів, промислових підприємств і організацій, що вело до нерівномірності їх розподілу. Гуманістичні ідеї новаторської педагогіки випереджали соціально-економічний, культурний, політико-ідеологічний розвиток держави загалом.

Зазначена проблематика є багатоконтекстною, тому подальших досліджень потребують питання щодо педагогічного партнерства школи з батьками, ціннісних концептів удосконалення змісту освіти та організації життєдіяльності закладів загальної середньої освіти.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено генезу педагогічного новаторства в школах України у другій половині ХХ століття як соціально-педагогічного феномена. Охарактеризовано соціально-економічні, культурні чинники, що впливали на становлення і розвиток педагогічного новаторства. У перебігу педагогічних процесів в історичному контексті другої половини ХХ століття розкрито персоніфіковані новаторські ідеї, що уможливають осмислення внеску педагогічних персоналій у поступ новаторської педагогічної думки. З позиції сучасності подано матеріал про діяльність фундатора новаторської педагогіки – Василя Сухомлинського. Динаміку ідей новаторської педагогіки в Україні цього часу презентовано на кращих взірцях педагогічної практики та теорії. Виокремлено продуктивні ідеї новаторської педагогіки І. Ткаченка, О. Захаренка, В. Сиволюба, що можуть бути адаптовані в сучасний освітній простір. Актуалізовано вимоги до вчителя, що становлять інтерес в умовах модернізації освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Захаренко О.А. Поради колезі, народжені в школі над Россю. Черкаси: Агрополіс, 2002. 93 с.
3. Захаренко О.А. Джерела творчості. *Черкаська правда*. 1976, 22 груд.
4. Захаренко О.А. Слово до нащадків. Київ: СПД Богданова А.М., 2006. 216 с.

5. Кузь В.Г. Школа ХХІ століття. *Авторська школа О.А. Захаренка*: матеріали конф. К., 2000. С. 6–10.
6. Рукописи з досвіду роботи Новопокровської середньої школи Солонянського району Дніпропетровської області (з особистого архіву директора В. Сиволоба).
7. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Харків: Акта, 2012. 537 с.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибр. твори: у 5-ти т. Київ. 1977. Т. 3. С. 9–279.
9. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ, 1977. Т. 5. С. 467.
10. Сухомлинський В.О. Особлива місія. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ, 1977. Т. 5. С. 418–422.
11. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа: Вибрані твори: у 5-ти т. Київ. 1977. Т. 4. С. 7–389.
12. Ткаченко І.Г. Богданівська середня школа ім. В.І. Леніна. Київ: Рад. шк., 1975. 276 с.
13. Ткаченко І.Г. В.О. Сухомлинський про принципи трудового виховання молоді. *Організація продуктивної праці школярів*: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, Хмельницький (12–13 травня 1988 р.). Київ, 1988. С. 42–43.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166, оп. Оп. 15. Спр. 5425. 122 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3050. 138 арк.

Information about author:

Ivaniuk H. I.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head at the Department of Pedagogy and Psychology
Borys Grinchenko Kyiv University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, 04053, Ukraine

The project was implemented with the support of

CENTER
for Ukrainian and European
Scientific Cooperation

The Center for Ukrainian-European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the centre for ukrainian-european scientific cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian-European Scientific Cooperation:
88017, Uzhhorod, 7, Malovnycha Str., Office 2
+38 (066) 421 55 76
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība "Baltija Publishing"
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA "Izdevniecība "Baltija Publishing"
Parakstīts iespiešanai: 2018. gada 19. decembris
Tirāža 150 eks.